

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

Kulturologie - Obecná teorie a dějiny umění a kultury

TEZE DISERTAČNÍ PRÁCE

Kamila Němečková

**Nenáboženská spiritualita
v postmoderní době**

Spiritualita a nové paradigma

Non-Religious Spirituality in the Postmodern Era

Spirituality and the New Paradigm

Praha 2015

školitel: doc. PhDr. Ivan Mucha CSc.

Disertační práce *Nenáboženská spiritualita v postmoderní době* s podtitulem *Spiritualita a nové paradigma* je věnována tématu nenáboženské spirituality, nahlížené jako jádro nové ontologie, kterou přináší teorie nového paradigmatu. Výstupem práce bylo vymezení nenáboženské spirituality v rámci nového paradigmatu, odhalení možných východisek a kritérií pro zastřešující koncepci současných přístupů ke spiritualitě a deskripce těchto přístupů, shrnutí metafyzických důsledků vyplývajících z nového paradigmatu a nástin teoretického modelu nové disciplíny, který umožňuje zabývat se komplexním studiem spirituality v širokých interdisciplinárních a transdisciplinárních souvislostech. Pro tento nový navrhovaný vědní obor je v práci předložen název *spirituologie*.

Spiritualita je v disertační práci prezentována zejména jako součást kulturní evoluce člověka. V evolučním pojetí je pak nazírána jako proces evoluce vyšších etap vědomí. Věda nového paradigmatu předkládá nadějně ontologické horizonty, které mění pohled na realitu a postavení člověka ve vesmíru a legitimuje otázky po smyslu a návrat duchovního rozměru do našich životů.

Hlavním cílem této práce je nabídnout, alespoň v náznaku, teoretickou bázi odborného a celistvě pojatého studia nenáboženské spirituality. Tento orientační základ může být jednak inspirací k budování postupné oficiální akademické linie, která by znovu nabídla možnost vyvážit materiální a duchovní stránky našeho světa a na druhé straně může sloužit jako ontologická a epistemologická opora k zakotvení proudu se rozvíjejících lidových a alternativních spiritualit.

Uvedení do širšího kontextu celé problematiky: Téma spirituality je jedním z nově nastupujících témat 21. století. Je více než dost důkazů o tom, že transcendentální impuls je nejdůležitější a nejmocnější silou, která v člověku existuje. Systematické odmítání a potlačování spirituality, tak charakteristické pro moderní západní společnost, kritickým způsobem přispívá k odcizení, existenciální úzkosti, individuální společenské psychopatologii, kriminalitě a sebedestruktivním sklonům moderního lidstva. V jádru celé globální krize se bezprostředně ukazuje, jak je moderní člověk vzdálený sám sobě a duchovnímu způsobu života. Vybrali jsme si vývoj reprezentovaný určitým druhem vědomí a zapomněli jsme používat druhy vnímání, které jsou citlivé k tajemství a nekonečně složité komplexnosti života. Kultivovali jsme intelekt, ale naprosto jsme rezignovali na kultivaci mysli.

Věda, a to především filozofie, která v moderním světě převzala otěže vedoucí autority ve společnosti, zaspala. Jsme svědky nedozírných změn ve všech oblastech života a chybí nám srozumitelné ontologické a hodnotové minimum. Už ve čtyřicátých letech odhalil sociolog

Pitirim Sorokin, že krize, která přišla se světovými válkami, není pouhým konfliktem mezi demokracií a totalitarismem, nebo běžnou svízelnou situací, která přichází pravidelně v každém století několikrát, ale zásadní krizí, jež postihla celou západní kulturu a společnost ve všech oblastech. Je to krize celého způsobu života, jednání a myšlení a postihuje nejen sféru ekonomickou a politickou, ale i sféru umění, vědy, náboženství, práva, etiky, mravů, rodinných a partnerských vztahů. Označením rozpadu čtyř set let trvající formy západní kultury, Sorokin vizionářsky nahlédl skutečnost proměny paradigmatu, kterou se o dvě desetiletí později zabýval filozof vědy Thomas Kuhn.

Dnes se z krize západní společnosti stala krize globální. Úspěšné zvládnutí této krize, (která má také významný ekologický rozměr) se neobejde bez velkých změn ve společnosti a ozývají se varovné hlasy, že tentokrát, se také neobejde bez vnitřní transformace člověka.

Naději na přežití, můžeme hledat v rámci nového *metaparadigmatu*, které se pomalu ve vědě i ve společnosti otevírá a přináší základní změnu v našem myšlení, vnímání a v hodnotách směrem k holistickému, ekologickému a spirituálnímu úhlu pohledu. Přicházející změna je něčím víc, než jen vědeckou revolucí. Tentokrát se nejedná o nic menšího, než o znovunalezení hodnot a smyslu, o který jsme byli my, jako nositelé lidské historie, připraveni.

V probíhající transformaci celé společnosti může hrát spiritualita, jako fenomén nezávislý na organizovaném náboženství, velkou roli. Potřebujeme světonázor, který sjednotí vědu a duchovnost. Filozofie, v současné době podřízená relativizaci hodnot, nemůže referovat o žité pravdě, tato zkušenost jí chybí. Evelyn Underhill na základě dodnes respektovaných studií o mystice říká, že máme kontakt s mnoha stupni reality, hlubší, bohatší a univerzálnější, než k jakým může dospět pouze logický rozum, že lidské bytosti patří do obou světů, světu dění a světu bytí a už na počátku dvacátého století pokládá otázku: Jaké musí být rozšíření naší představy o lidské přirozenosti, pojímá-li lidská zkušenost jak stránku intelektuální tak spirituální? Teprve o století později se objevují syntetické práce z přírodních věd, které na její otázku odpovídají. Možná je na čase připravit etablování vědy, která oba tyto režimy získávání informací o světě propojí. Doba postmoderní, která je současným reformním podnětům otevřená, je pro tento záměr více než příznivá.

Spiritualita, která byla z newtonovsko-karteziánského pohledu na svět vyřazena, prožívá renesanci, ale zároveň je potřeba říci, že ještě není mnoho koherentních teorií či výzkumných metodologií, které by konstrukt nenáboženské spirituality vysvětlovaly, a jednotná koncepce pojetí jejího studia zatím chybí. Spiritualita je dnes ve vědě reflektována řadou vědních disciplín, zejména religionistikou, psychologií a sociologií, dále antropologií, ekologií, filozofií

aj. nicméně teorie zabývající se členěním a pochopením celé problematiky spirituality většinou nepřekračují hranice svých oborů. Specifická je v tomto směru teologie, v rámci níž celá řada badatelů transdisciplinární propojení s metafyzickými důsledky plynoucími z přírodních věd využívá, ovšem pak se nejedná o nenáboženskou spiritualitu, ale o konfesní přístup, protože bádání je prostoupeno apologetickým záměrem. V dílech, vycházejících od vědců, kteří se v duchu nového paradigmatu snaží o globální evoluci lidstva a předkládají syntetická díla s integrálními teoriemi, je spiritualita sice jádrem, ale nikoliv východiskem a podrobná koncepce spirituality v nich není ani záměrem.

Disertační práce vznikala za účelem vyplnit prázdné místo na tomto poli, využít jak plodný interdisciplinární přístup, tak v transdisciplinárním nadhledu rozšířit pohled na spiritualitu a propojit ho s nově vznikající ontologií. Výběr témat a dostupných výzkumů je autorsky zaujatý (protože ještě nedošlo k etablování oboru, který by se danými tématy komplexně zabýval), představuje mé vlastní pochopení a pojetí studovaného fenoménu.

Na tomto místě je ještě nutné zmínit specifický bod, kterým je metodologie osobního přístupu samotného badatele. Metodologie badatele spirituality by měla být, slovy Henryka Skolimowského, účastná. Tento požadavek vznesla už fenomenologie náboženství. Abychom se vyvarovali scientistické redukce, je důležité, aby samotný badatel byl schopen skutečné a autentické duchovní zkušenosti. Spiritualita dost dobře bez žité pravdy existovat nemůže. Stává se pak bezduchým vědeckým konceptem. Účastná metodologie předpokládá ponor do zkoumaného předmětu a respekt k poznání plynoucímu z druhého modu vědomí.

Osobní životní zkušenost a vlastní individuální proces pro mě byly zásadní při formulování teoretických východisek celé disertační práce, vymezení nenáboženské spirituality, pokusu navrhnout novou vědní disciplínu a celkově pro záměr vytvořit koherentní bázi pro ukotvení spirituality.

Struktura práce je členěna do tří hlavních kapitol, jádro vlastního tvůrčího procesu je situováno zejména do třetí kapitoly.

V práci jsem si kladla tyto výzkumné otázky:

1. Jaké je současné vymezení pojmu nenáboženské spirituality?
2. Proč nemáme jednotnou definici spirituality?
3. Jak můžeme členit současné přístupy ke spiritualitě?
4. Co nám říká věda nového paradigmatu o realitě a přirozenosti člověka a vesmíru?
5. Jaká je možná koncepce nové vědní disciplíny studující spiritualitu?

Nejprve se pokusím odpovědět komplexně a u některých otázek se zastavím podrobněji v těch kapitolách, které nesou nejdůležitější závěry pro celou studii.

1. Současné vymezení pojmu nenáboženské spirituality.

Vymezení termínu spirituality jsem věnovala téměř celou první část disertační práce. Po etymologickém hledisku a krátkém představení vývoje pojmu v jeho dobových podobách, se mi zdálo důležité zařadit nejprve spiritualitu do širšího kontextu lidských způsobů poznání (druhý modus vědomí), ozřejmit historicky její nejvýznačnější podobu (mystika) a poukázat na různé formy (změněné stavy vědomí) jakými lidé od nepaměti duchovní prožitky a obecně zkušenosti a informace plynoucí z druhého modu vnímání dosahovali. Teprve po vystavění této nosné základny umožňující srozumitelnější pochopení duchovní dimenze člověka, jsem přistoupila k tématu současné nenáboženské spirituality. Odpověď na první otázku vrcholí po uvedení některých přístupů a definic badatelů z různých disciplín v mém vlastním nejpřijatelnějším vymezení nenáboženské spirituality.

Etymologické hledisko: Důležitý závěr vyplývající z etymologického hlediska se týká otázky vztahu hmoty a vědomí, která je dále řešena v průběhu práce. Spiritualita má souvislost s dechem života. V původním pojetí převažuje celostní antropologie, která předpokládá, že hmota a vědomí se mohou prolínat a vzájemně ovlivňovat. Tento přístup se objevuje i v současných výzkumech badatelů nového paradigmatu, dnes podložený i historickým teoretickým řešením, které toto propojení umožňuje, aniž by došlo k porušení fyzikálních zákonů, zejména zákona o zachování hmoty.

Druhý modus vědomí: Lidská mysl je schopna dvojího způsobu poznání a získávání informací o světě a povaze vesmíru. První modus poznání je naše běžné, každodenní vnímání propojené s racionálním úsudkem. Druhý modus vnímání se projevuje ve spiritualitě a jejích rozličných podobách, stupních a projevech (mystika, psychospirituální krize), v intuici, v poezii, v umění, v hudbě, ve snech a v lucidním snění, v imaginaci, v lásce a zamilovanosti, a také třeba v prožitkových psychologických technikách.

Duchovní stránka, byla ale ve značné míře z naší kultury vytěsněna. Konfrontace spirituality a vědy je v novém paradigmatu nahlížena jako přínosné propojení těchto dvou režimů. Jednostavového (*monofázového*) běžného vědomí, které je racionální, subjekt-objektové, naukové, logické a lokální a jeho úkolem je fragmentace, rozlišení, analýza

a klasifikace a vícestavového (*polyfázového*), intuitivního, spirituálního a nelokálního, uchopujícího realitu v celku a umožňujícího transcendentní přímé zažití skutečnosti. Pokud budeme schopni oba přístupy v budoucnu spojit, pak se ve vědě i v životě před námi otevírají neuvěřitelně zajímavé obzory.

Mystika a spiritualita: Mysticismus v širokém pojetí najdeme ve všech kulturách a epochách už od šamanismu, historicky má mnoho podob. Nalezneme jej v mysterijních kultech, v mystických odvětvích velkých monoteistických náboženství nebo v jejich mnišských řádech, avšak většinou není přítomen v hlavním proudu těchto náboženství, přestože zakladatelé náboženství vycházejí z přímé duchovní zkušenosti. Mystika je spojována víceméně pouze s pozitivní kultivací vnitřních vyšších (nebo hlubších) stavů vědomí, která v konečném cíli vede ke splynutí vědomí jedince s Bohem, nebo s Nejvyšší skutečností, Kosmickým vědomím, Univerzálním vědomím, Zdrojem, Absolutnem aj. - podle zaměření dané mystiky. Stav osvětlení pak kvalitativně proměňuje celou osobnost. Změny úrovně vědomí, ke kterým dochází na určitém stupni duchovního růstu, se projevují nonkonformním chováním, otevřeností, nezávislostí na světské moci a rozvinutím vyšších smyslů, které bývají v mystické literatuře nazývány dary ducha. Mystika je tedy částečně i dnes vnímána jako samotné jádro spirituality a zahrnuje její nejvyšší stupně, nicméně odborný jazyk zabývající se duchovními aspekty nahrazuje termín mystika a mystický v současných teoriích spíše jinými koncepty (transcendence, sebetranscendence). Spiritualita naproti tomu v sobě obsahuje větší šíři celého procesu duchovnosti.

Změněné stavy vědomí: Jak se mají změněné stavy vědomí k mystice a k druhému modu vědomí? Mystiku můžeme pojímat jako cestu k nejvyšším stupňům evoluce duchovního (spirituálního) vědomí člověka. Změněné stavy vědomí nám umožňují tuto cestu uskutečnit. Jsou cosi jako dopravní prostředek, forma, která ale neříká nic o kvalitě a hodnotě prožitku. Ve změněných stavech vědomí můžeme, tak jako naši předkové, provádět šamanské léčení, kmenové stmelovací slavnosti, magické úkony, procházet iniciačními rituály, dnes třeba zažívat holotropní dýchání s cílem nabytí hlubších zkušeností o vlastní existenci ale na druhé straně také destruovat svou osobnost v drogových únicích z reality nebo ve fanatickém vytržení zabíjet druhé ve jménu svého boha.

Druhý modus vědomí zabírá široké pole ve vnímání člověka. Má různou délku trvání, intenzitu a hloubku. Může mít podobu jemného intuitivního uchopení, záblesků, osvětlení, přivalu nebo závanu inspirace, předtuchy, citově duchovního pohnutí, nebo déle trvajících

stavu tvůrčího vytržení, kontemplativního ponoření nebo třeba transu při sportovním výkonu či tanci. Změněné nebo mimořádné stavy vědomí jsou tou nejsilnější, nejvyhraněnější formou druhého modu vědomí, ve které člověk může sebe a okolní realitu prožívat.

ZSV jsou integrační, zdravé, obohacující jedince a napomáhající k vnitřnímu sjednocení, a dezintegrační, patologické, způsobující rozklad osobnosti (stavy mající biologický základ jako např. delirium tremens nebo endogenní jako např. psychóza). Ve skutečné mystické zkušenosti mystici umějí žít extází, ale umějí z ní také vyjít, není to psychická rozháranost, jak bývala často psychiatricky nahlížena.

Změněné stavy vědomí zná lidstvo od svého počátku. Kosmologie starověkých a domorodých kultur vždy zahrnovala spirituální dimenzi. Okolní svět byl vnímán jako propojený celek, v souvislostech, které překračují hranice viditelného. ZSV sloužily k osvobození duše z těla, umožňovaly přístup do alternativní reality a komunikaci s duchovním světem. Západ nevytvořil žádné chráněné institucionalizované prostory, aby jedinec mohl prožít ZSV. Žijeme bez pochopení integračních vlastností transcendentních stavů. Typické domorodé techniky ustoupily symbolickým rituálům a přímý zážitek je nahrazen vírou a dogmaty. Také psychologické směry, které jsou založené na transpersonálních stavech vědomí, nebyly dlouho uznávány. Teprve v novém tisíciletí se situace pomalu mění, nicméně, i když v hlavním proudu vědy začínají být zařazovány do přehledů, jsou dodnes považovány za kontroverzní. Tento odpor plyne i ze skutečnosti, že v transpersonální psychologii se vždy jedná o osobní, těžce sdělitelnou zkušenost. Tyto stavy jsou bez vlastního prožitku, nepřenosné.

Nenáboženská spiritualita: Přestože pojem sám pochází z křesťanské teologie, je dnes vnímán nábožensky neutrálně. Ve společnosti se ustálil až na konci 20. století v souvislosti se sekularizací a privatizací náboženství, kdy nahradil dříve používaný termín religiozita, silně spjatý s institucí náboženství.

Vynoření nenáboženské spirituality je důsledkem kulturně-společenského kontextu dvacátého století. Právo na privátní sféru života přináší postmoderna. Pohyby v Západní společnosti a kultuře směrem k novému myšlení zaznamenáváme od 60. a 70. let minulého století, kdy dochází k řadě bouřlivých změn, k osvobození jednotlivce z pout tradice a institucí a k privatizaci náboženství. Sekularizační teorie se neprokázala, naopak, paradoxně se sekularizací Západu dochází k renesanci spirituality. Živná půda pro vynoření nenáboženské spirituality měla dvě protikladné stránky. Na jedné straně dochází ke ztrátě posvátné dimenze života, na které se podílel zejména silný redukcionismus ve vědě, programový ateismus

totalitních systémů, relativizace hodnot nesená dál proudem extrémního konstruktivismu, frustrace významné lidské potřeby přesahu a zároveň neschopnost náboženských institucí na tuto potřebu odpovědět. Na straně druhé je paralelním činitelem, pro vznikající historicky výjimečnou situaci, narušení pohledu na realitu newtonovského světa způsobené setkáním s paradoxem v podobě kvantové fyziky, které se začíná odrážet zejména v odborné a umělecké tvorbě a moderní výzkum vědomí na bázi psychedelik. Na výzkum navázalo hnutí spojené s masovým užíváním těchto látek spojené s obnoveným zájmem o východ a jeho filozofické a náboženské koncepty. Tento průlom vedl k pozdějšímu nebývalému zvýšení zájmu o osobní růst, který je stále na vzestupu.

Mé osobní vymezení spirituality v kontextu nového paradigmatu: Spiritualita je komplexní a mnohovýznamový fenomén, jehož obsah se v současném diskurzu stále tvoří. Spiritualita představuje z pohledu nového paradigmatu důležitou, vrozenou dimenzi života a je nedílnou součástí lidské existence a univerzálního řádu věcí. Úzce souvisí s uvědoměním si konečnosti života a zejména s hledáním smyslu života. Spiritualita ale nemusí být vnímána pouze pozitivně, může být zakrnělá, nerozvinutá a popíraná. Přijmeme-li tezi o vývojových stupních spirituality, můžeme následně mnohem snáze pochopit pokleslé a destruktivní formy spirituality. S těmi se setkáváme jak v implicitních formách spirituality, tak v současné záplavě nekultivované spirituality (ať už přijaté individuálně nebo v různých hnutích a sektách, nebo i u náboženských fanatiků, kterými jsou v krajním případě sebevražední atentátníci). Naproti tomu, kultivace pozitivní spirituality vede k transformaci osobnosti. Osobní, existenciální rovina, která je orientovaná na snahu o autenticky žitý život a cestu k nalezení vyrovnanosti a smysluplnosti vlastního života, se propojuje s potřebou překročit sama sebe a cítit spojení s ostatními a se světem. U nejpokročilejších stádiích mizí orientace na vlastní individualitu a kontemplativní cestou dochází ke kvalitativnímu skoku v prociťování reality. Život je žitý v úplném sjednocení.

Při vymezení spirituality v kontextu nového paradigmatu se spiritualita ukázala být vývojovým procesem, tak jako se evoluční pohled rozšířil na celý vesmír, přírodu a sám život. Nahlížena jako proces kultivace duše, „proces zlidšťování“, ve smyslu evoluce vyšších etap vědomí, představuje naše vlastní nejnivnější potenciály, a je součástí kulturní evoluce.

2. Proč nemáme jednotnou definici spirituality?

V současném živém diskurzu o vystižení podstaty tohoto pojmu zůstává zásadním a spojujícím prvkem různorodých definic osobní zkušenostní rozměr. Všechny ostatní zásadní skutečnosti týkající se tématu spirituality jsou předmětem diskuzí, rozdílných koncepčních přístupů a odlišných pojetí jednotlivých badatelů a oborů.

V odpovědi na první otázku týkající se současného vymezení pojmu spiritualita se ukázalo, že jednotné pojetí ještě neexistuje a zatím ani existovat nemůže. Problémem většiny dosavadních teoretických studií o spiritualitě v hlavním proudu vědeckého bádání, je, že zůstávají uzavřeny ve sféře daného oboru. Jenomže odpověď na výše položenou otázku nalezneme za hranicemi humanitních věd v transdisciplinárním výzkumu. Dokud nebudeme mít vyargumentované odpovědi na otázky o přirozenosti a původu člověka a vesmíru, což je úkolem speciálních věd, musíme vzít v potaz všechny interpretační rámce tématu spirituality, které budeme zmiňovat. Nemáme a nemůžeme mít v současné době jednotnou definici, protože každý tento rámec interpretuje spiritualitu a její projevy z jiného paradigmatického a potažmo i metodologického východiska.

3. Jak můžeme členit současné přístupy ke spiritualitě?

V době proměny metaparadigmatu, jež procházíme (z newtonovsko-karteziánského paradigmatu do „nového“ paradigmatu, který se pomalu začíná ve vědě otevírat), vyvěrají jednotlivé přístupy z paralelně existujících rozdílných východisek. Pro nutnost objasnění různých paradigmatických východisek jsem se nejprve zaměřila na současnou probíhající změnu metaparadigmatu.

První fáze proměny metaparadigmatu proběhla na začátku dvacátého století v zásadním revolučním propracování nového, rozšiřujícího konceptu ve fyzice: z mechanického Newtonova paradigmatu do relativistického Einsteinova. Následně dochází k objevu kvantové teorie a k posunům v některých dalších oborech a to zejména v matematice a kosmologii. Druhá fáze proměny metaparadigmatu přichází na začátku jednadvacátého století. Jde jak o postupnou proměnu paradigmat v jednotlivých vědeckých oborech, (doprovázenou komplexním revolučním zlomem v pohledu na realitu, který by měl proběhnout v celé vědecké komunitě), tak zároveň o snahu přenést změny myšlení do obecného povědomí a ovlivnit celou společnost a kulturu.

Ve společensko-kulturní oblasti se jedná o novou vizi reality, o základní změnu v našem vnímání, myšlení a hodnotách. Tato druhá fáze proměny metaparadigmatu je centrálně důležitá pro celou civilizaci a vychází cíleně z uvědomění si globální krize, ve které se nacházíme a ve stále více pocíťované potřebě znovuobjevení smyslu lidského bytí, zastavení procesu dehumanizace života a návratu spirituální dimenze se všemi odpovídajícími etickými a morálními aspekty.

Nové paradigma, je konkrétní název pro formu, která se ujímá pro současně nově vznikající metaparadigma. Můžeme už zaznamenat poměrně velkou komunitu vědců různých disciplín, kteří se v zásadě shodují na základních aspektech. Nové paradigma je postmaterialistické, evolucionistické (v obecném smyslu vývojového procesu) a vyrostlo jako jedna z cest z postmoderny. Právě vzhledem ke specifickým aspektům, souvisejícím s postmoderní renesancí, ho nemůžeme jednoduše nazvat jenom postmoderním nebo postosvíceneckým. Přestože je postmoderna ponejvíce představována ve své relativizující a antiuniverzalistické podobě nesmíme opomenout, jak skvěle vystihuje Ken Wilber, že odpovědi na postmoderní situaci jsou minimálně dvě. Jejich vliv se přímo odráží i v současných přístupech ke spiritualitě.

První odpovědí, podle Wilbera, je extrémní konstruktivismus, „já“ ani „svět“ nejsou dány předem a všechny světonázory jsou v podstatě libovolné, jsou jen pouhou konstrukcí kultur. Tento názor je v přímém rozporu se spiritualitou, neboť popírá jakýkoliv hluboký smysl a je postmoderní formou nihilismu. Druhá odpověď je vývojová evoluční fáze konstruktivismu. Já ani svět nejsou dány předem, ale během dějin se vyvíjejí. Vývoj je pak studován „ne jako prostá posloupnost libovolně následujících událostí, ale spíše jako evoluční (vývojový) plán, částečně řízený samotnými evolučními proudy. Tento směr je vázaný k novému paradigmatu a nabízí mnohem pozitivnější vizi světa.

Na postmoderní přístupy se dá dívat i jako na stupně. První fáze postmoderního přístupu reprezentovaná především francouzskými strukturalisty vnímaného zejména jako kritika moderny, má antimetafyzickou povahu a staví se nekompromisně proti reprezentaci, základům a univerzalizmu. Tato první fáze u některých myslitelů zůstává jako jimi pocíťovaná zásadní a nosná, nicméně mnozí další teoretici poukazují na skutečnost, že tato fáze, která byla rozhodující pro zásadní zlom oproti moderně a osvícenské tradici, se může ukázat jako přechodová a objevují se přehodnocující úvahy nad oblastmi jako je transcendence, univerzalizmus, sebereflexe a kritika. Tomu odpovídá pojetí postmoderny jako krize a teprve z tohoto podnětného vření může vyjít produchovněnější kultura. Někteří badatelé nového paradigmatu pak tento přístup vnímají především jako otevírání nových horizontů pojetí

člověka. Staré paradigma pro ně bylo postavené na jistotě a redukcionismu, který uzavírá dokonce i realitu ve které žijeme. Nová paradigmata pak jsou ta, která otevírají nové horizonty pojetí člověka a vesmíru.

Klíčovým východiskem pro členění současných modelů spirituality je tedy paradigma, v jehož intencích modely vznikly a vznikají. Na otázku jak můžeme tyto přístupy dále členit jsem volila dvojúrovňové dělení. Pro vnímání spirituality jednotlivými badateli je naprosto zásadní, jestli nahlízejí na spiritualitu jako na antropologickou konstantu, tedy dimenzi, která je nám lidem vlastní, nebo tento předpoklad odmítají (v krajním případě je zcela postaven mimo jakýkoliv diskurs). Ze zamítavého pohledu vzešel jeden, reduktivně-materialistický model a na straně antropologické konstanty vykrytalizovalo následně pět modelů, mezi nimiž probíhalo druhé dělení. Jako pomocné kritérium vyvstala otázka, z jaké úrovně reality tento vrozený aspekt vystupuje. Byly nalezeny modely reduktivní, které zůstávají vázány na biologickou (reduktivně-biologizující) nebo psychologickou podmíněnost (reduktivně psychologizující), modely, které také najdeme v hlavním proudu vystupující ze stávajícího paradigmatu, ale některými svými aspekty už původní postuláty překračují (biologicko-spirituální a bio-psycho-socio-spirituální) a model, který vychází z nového paradigmatu a pojímá v sobě už jednoznačně vyšší transcendentní přesah.

Přestože jsou všechny modely funkční k danému paradigmatu a zahrnují v sobě určitou část poznávané reality. Jako nejvíce nosný pro budoucnost lidstva je ve studii nahlížen transpersonálně-transracionální model.

V rámci podrobnějšího popisu jednotlivých modelů, jsem se věnovala i souvisejícím otázkám týkajícím se: vědomí, etické roviny vystupující z daných schémat, univerzalizmu, často opomíjenému tématu stupňovitosti lidského duchovního růstu a řadě dalších.

4. Co nám říká věda nového paradigmatu o realitě a přirozenosti člověka a vesmíru?

Aby spiritualita nezůstala pouze vágní a mlhavou spekulací, bylo potřeba objasnit široký základ nového vnímání reality, který ve vědě otevírají a rozpracovávají speciální obory. Díky přírodovědeckým teoriím získává spiritualita rámec a zároveň plodné propojení. Objevy posledního století otřásly naším viděním světa a fyzika a astrofyzika prošly základní změnou paradigmatu. Vědy o životě mají podle některých badatelů už sto let zpoždění. Věda je dnes ve stavu tvůrčího chaosu a stojí na prahu dalších velkých proměn paradigmat v jednotlivých oborech. Hledá se mapa reality, objevují se nové teorie, jak funguje vesmír a v mnoha oborech,

kteří ještě neprošli touto proměnou, se hromadí anomálie. V druhé kapitole předkládám interpretaci metafyzických důsledků ve vědě nového paradigmatu ontologický základ, který od nynějška legitimuje otázky po smyslu a spiritualitu dosazuje zpátky do středu bytí.

Radikálně jiný pohled na svět, který se ve vědě vynořuje již od počátku dvacátého století, představuje revoluční zlom ve způsobu nahlížení na vesmír, přírodu i živé organismy a otevírá nové možné směry uvažování nad povahou života a vědomí. Podrobnější přiblížení, zejména na základě vysoce erudované syntetické práce Jeana Stauna, je považováno za nezbytnou bázi, která může dokladovat směr posunu nejen v jednotlivých klíčových oborech ale zejména v propojenosti celkového pohledu. Předkládané teorie nových horizontů člověka jsou v zásadním rozporu s mechanistickým paradigmatem. Nedají se na něj naroubovat, protože jsou postaveny na zcela odlišném pojetí. Fyzika už tyto zákony předložila. Vědy o životě, biologie a neurovědy, zatím nová pojetí odmítají a setrvale se, i přes současnou epistemologickou krizi, brání možné existenci jiného řádu zákonů. Pokusíme-li se odpovědět na otázku, co nám věda nového paradigmatu říká o realitě a přirozenosti člověka a vesmíru, zjišťujeme, že současná věda prokazuje, že velká část nového paradigmatu stojí na neúplnosti, nejistotě a nepředpověditelnosti a osvětluje skutečnost, že realita, ve které žijeme a která je situovaná v čase, prostoru, hmotě a energii, není ontologicky dostačující. Bortí se staré postuláty vědy a nastupují nové.

Fyzika nám ukázala, že základem materiálních objektů není hmota a objekty ani nejsou situovány v čase a prostoru.

Astrofyzika odkryla ohromující skutečnost, že náš vesmír je velmi přesně nastavený. Pokud by se konstanty byt' jen nepatrně odchýlily, život ani veškerá komplexita by nemohly vzniknout.

V neurologii vedou některé výzkumy k domněnce, že naše vědomí nevzniká jen činností našich neuronů, a že máme skutečnou svobodnou vůli, byt' do jisté míry limitovanou¹.

Biologie Velké množství faktů pocházejících jak z embryologie, tak z paleontologie naznačuje, že evoluce je svedená (canalisée) do určitých směrů, což přispívá k redukci role náhody.

Klasický předpoklad, že vše je hmotné už ve fyzice nemá smysl. Ale psychofyzický problém objektů newtonovského světa už začíná být k řešení. Ukazuje se, že vědci se shodují v základní premise povahy hmoty a vědomí, kterou se jeví společný základ vědomí a hmoty,

¹ <http://www.lesensdelexistence.fr/livre.html>

kteře subjekt-objektovému dělení předchází. Hmota a vědomí se vzájemně ovlivňují a naše vědomí velmi pravděpodobně není vysvětlitelné na bázi naší současné znalosti fyzikálních zákonů. Vše, vede k názoru, že duch (l'esprit), který nás oživuje, není jen produkt neuronální aktivity, i když se nemůže projevit bez její pomoci. Zdá se, že stojíme rozkročení mezi dvěma světy.

Dematerializace hmoty, přesně nastavený regulovaný vesmír, otevřená evoluce, ve které se zdá zjevovat tvořivý prvek a člověk, u kterého první vědecké experimenty prokazují jeho non-neuronální charakter. Objev non-lokality, účastný charakter poznání a jednota vystávající na všech úrovních vede k propojenosti lidstva a svědčí o univerzálnosti určitých aspektů duchovního života. Začíná být zřetelné, že pokud dojde k celkovému přehodnocení, pak budeme svědky hluboké myšlenkové a světonázorové revoluce týkající se všech úrovní bytí.

V rámci otázky týkající se nových horizontů člověka a vesmíru jsem se poměrně obsáhle věnovala vícero aspektům souvisejícím s novým paradigmatem. Nevyhýbala jsem se ani širšímu historickému kontextu.

Usilujeme o proměnu celé společnosti a současné snahy o holistickou syntézu nejsou prvním pokusem o celistvé poznání a mají v historii západní kultury své předchůdce. První systém úplného vzdělání najdeme už v Řecku u Pythagorejců, dále snahu o souhrnné vědění nalézáme u Platóna, u humanistů italské renesance, u Paracelsea a poslední pokus zaznamenáváme u alchymistů 16. – 17. století. Tento trend, byl vždy pouze snahou izolované menšiny. Je to skutečně až dnes poprvé, kdy se propojení vědy a duchovnosti pomalu dostává do centra pozornosti.

Půdu pro současný nový přístup k realitě připravují vizionáři nového paradigmatu. V textu představuji krátce několik významných osobností, mezi nimiž jako nejdůležitější se mi jeví Carl Gustav Jung a Teilhard de Chardin. Pro zásadní celkovou proměnu stávajícího pohledu na svět vedoucí k porozumění lidské povaze a povaze reality, a vybudování teoretické báze nového paradigmatu, jsou ale nezbytná velká syntetická díla, která jednotlivé výzkumy propojí, poukáží na obdobný charakter výsledků mezi doménami a uchopí nové metaparadigma konkrétněji.

První skutečně zásadní postavou pro nové paradigma, byl americký fyzik a filozof vědy Fritjof Capra. Odhalil determinující vliv, který mělo newtonovsko-karteziánské paradigma na všechny oblasti západní civilizace, předložil první syntézu nového paradigmatu s výkladem

metafyzických důsledků plynoucích z přírodních věd a poukázal na komplementaritu obou modů vědomí, vědy a spirituality.

Po Fritjofu Caprovi, který jako první shromáždil některé vědecké výzkumy a předestřel určitý komplexní pohled z perspektivy systémových teorií, se objevují další badatelé a postupně se v syntetických dílech jako zásadní oblasti studia profilují 4 hlavní vědecké disciplíny: kvantová fyzika, astrofyzika (kosmologie), evoluční biologie a výzkum vědomí (neurovědy). Interpretací metafyzických důsledků plynoucích ze speciálních věd se pak zabývá například filozofie mysli (Staune) *philosophie de l'esprit* nebo filozofie systémů (Capra, Laszlo).

Kromě Fritjofa Capry můžeme tedy vyzdvihnout jako hlavní postavy syntetických studií Erwina Laszla a zejména Jeana Stauna, jehož studii jsem věnovala největší pozornost. Stauneova pětisetstránková studie si nárokuje vysokou odbornost. Ve svém přístupu se snaží překlenout roztržitost znalostí, které jsou důsledkem redukcionismu, stále převládajícího v naší společnosti. Jeho práce se vyznačuje maximální odborností a v duchu francouzské školy i argumentační přísností. Vychází pouze z výzkumů, které byly publikovány ve vysoce ceněných odborných, recenzovaných časopisech a vědci, které zmiňuje, jsou skutečnými specialisty svého oboru. Zesílený důraz v syntéze Jeana Staune je kladený na onu již zmíněnou druhou tvář nového paradigmatu, která je provázaná se spiritualitou a v konečných širokých důsledcích s ničím menším, než s budoucností celé naší civilizace.

5. Jaká je možná koncepce nové vědní disciplíny studující spiritualitu?

V novém paradigmatu zaujímá spiritualita významné místo, ale jednotná koncepce pojetí studia spirituality zatím chybí. Tvůrčí snahu celé práce tak uzavírá můj pokus o nastínění koherentního systému interdisciplinárního a transdisciplinárního studia spirituality. Z tohoto záměru mi postupně vyplynul teoretický model nového vědního oboru, pro který jsem zvolila název *spirituologie*. Jako přínosná se ukázala inspirace vzorem kulturologického konceptu.

Volání po konskilienci vychází z horizontální roviny poznání a zatím zahrnuje přírodní a společenské vědy. V řešení globálních problémů má své nezastupitelné místo i spiritualita. Zcela nová je zde vertikální rovina související s druhým modem vědomí. Nezkreslené vidění skutečného světa zahrnuje oba mody získávání informací o světě. Filozofii vědy a interpretaci metafyzických důsledků plynoucích z přírodních věd, která v novém paradigmatu ontologicky postuluje existenci jiné reality, je potřeba doplnit o duchovní poznání, které pomocí druhého modu vědomí s touto jinou realitou vstupuje do styku. Možnosti filozofie jsou omezené, filozofickou spekulací nejsme schopni otevřít prostor, který náleží jiné realitě. Studium

spirituality tedy otevírá další oblast a přináší spolupráci s transpersonálně a transraciálně orientovanými obory, kde je spiritualita nazírána a studována jako proces evoluce vyšších etap vědomí; a to za prvé jako kultivace ducha jednotlivce a zároveň jeho potenciální transformace, a za druhé jako kultivace ducha celé společnosti.

Kulturologický systémový výzkum sociokulturní reality, vychází z předpokladu, že kulturu je možné zkoumat na třech základních strukturálních úrovních. Na úrovni jednotlivce, sociokulturních systémů a rodu Homo. I pro spiritualitu se mi jevílo jako přínosné tento koncept použít, nicméně vzhledem k povaze studovaného předmětu a objevech v kosmologii a kvantové fyzice, jsem rozšířila koncepci ještě o čtvrtou strukturální úroveň, na vesmír.

Z úrovně analýzy spirituálních procesů vyplynulo, že spirituologie při svém studiu spirituality ukazuje, jak spiritualita vytvářela a vytváří v dějinách specifikum lidského rodu na úrovni živočišného rodu, pouze rod Homo je schopný ji vědomě prožívat, na úrovni sociokulturních systémů, fenomén spirituality vytváří svobodu multikulturní spirituality, a na úrovni individua, kde se jedinci mohou stávat tvůrci svého vlastního světa, své jedinečné spirituality. A zároveň se ve vědě nově otevírá otázka vesmíru prochnutého in-formací, nebo tvořivým principem, který je ve svém nejvlastnějším projevu duchovní povahy. Tento předpoklad už dnes nemůžeme vyloučit.

Spirituologie jako nová výzkumná oblast vyžadovala i komplexní teoretický model, který propojí čtyři strukturální úrovně s obory, sítí vztahů se spiritualitou souvisejí. Využila jsem schéma multidimenzionálního explanačního kulturologického modelu, který se zabýval komplexním výzkumem kultury. Model jsem upravila na výše zmíněné čtyři základní strukturální úrovně v propojení s filozofií a jednotlivými společenskými, kulturními a přírodními vědami, které se ke spiritualitě z různých úhlů vztahují.

Ve schematicém náznaku jsem se pokusila naznačit jednu z možných koncepcí studia spirituality v transdisciplinární syntéze. Spirituologie by měla studovat a vymezit pojetí nenáboženské spirituality. Cílem je nabídnout alternativu (a z hlediska vědy i vhodnější rámec) oproti konfesně vázané teologii. Jako obor by se měla zakotvit v dějinách a v celku kultury, opřít se o metafyzické důsledky plynoucí ze speciálních věd, které propracovává filozofie vědy, a které odhalují nový ontologický základ pohledu na člověka a vesmír, a v budoucnu využít metod umožňujících čerpat informace z druhého modu poznání.

Studium spirituality by mělo v současné době vycházet z religionistiky, z historie spirituality a mystiky, s cílem vystavět dějinnou návaznost a vytvořit historický základ,

z kterého může nenáboženská spiritualita vycházet. K tomuto základu patří i studium konkrétních historických osobností, které duchovní rozměr v moderní době pro vědu otevřely a osobností, které ho dnes dál svým výzkumem otevírají. Součástí je i informovanost o globálních iniciativách a projektech, které mají duchovní přístup ke světu ve svých koncepcích zakotvený. Z transpersonálních oborů (antropologie, etnologie, ekologie, sociologie) při zkoumání pluralitních forem prožívání posvátna, z transpersonální psychologie, která vytváří na úrovni jednotlivce vhodnou platformu pro výzkum a porozumění druhému modu vědomí. (Jak zmiňují představitelé transpersonálního proudu, není možné mít hluboký prožitek tohoto druhu a odejít z něj bez uvědomění, že našim stávajícím modelům něco chybí) Transpersonální psychologie může napomoci cílenou praxí individuálnímu procesu jedince. Účinná je například i pro začlenění psychospirituálních krizí do společenského a kulturního prostředí, jako jedné, ne sice časté, nicméně přirozené, formy individuálního růstu.

V návaznosti na nový ontologický horizont a na přímou nejlépe odborně vedenou duchovní zkušenosti se také zásadně mění i pojetí etiky a morálky. Pozitivní změny v pohledu na všechny formy života včetně neživé přírody mají následně významný dopad na celou společnost. Nezbytně by také měly zasáhnout do západního vzdělávání, jehož edukativní proces, je dnes vyprázdněný od duchovního smyslu, je širokým polem pro uplatnění spirituologických koncepcí. Na místě je snaha po informovanosti učitelů, lékařů, psychologů a všech ostatních specialistů, pohybujících se v působnosti oborů, které mají vliv na obecné povědomí.

Domnívám se, že spirituologie, která zkoumá spiritualitu jako proces rozvoje vyšších etap vědomí, tedy i jako součást kulturní evoluce, se může podílet na zastavení globální krize celé západní společnosti.

Postupný možný vznik spirituologie by se měl odehrávat ve dvou etapách. Předcházet by měla teoretická fáze v budování oboru, a teprve následně, pokud se podaří odpovídající zázemí vybudovat, by mělo dojít k postupnému zapojení aplikované spirituologie: ke spolupráci s transpersonálními obory se speciálním zřetelem na holotropní dýchání, meditaci a kontemplaci a k využití dalších psychologických prožitkových metod.

Závěr

Pokusem přispět k vybudování budoucí akademické linie zastřešující oblast lidského duchovna a snaha o celistvější vědění v kontextu západokřesťanské vzdělanosti v návaznosti na současné vědecké objevy, sleduji i širší záměr. Potřebujeme opět nalézt cestu ke smyslu a svému osobnímu příběhu pevně zakomponovanému a zasazenému do okolního světa, vztahů

a vzájemně se ovlivňující sítě souvislostí. Do světa, který je opět částečně zahalen závojem tajemství, ponechávajícího nám dostatek prostoru k existenci vyššího řádu. Člověk se potřebuje orientovat, nechce-li se utopit v záplavě současné nabídky spiritualit, která je často pojmána velmi úzce. Jde mi o záměr studiem spirituality v interdisciplinárních souvislostech nabídnout alternativu k teologii. Nabídnout široké nenáboženské, ve smyslu neinstitutizované, pojetí tomu, kdo stojí před duchovním supermarketem a neví kde začít, co si vybrat, jak rozlišovat. Dnešní člověk víc, než kdy jindy vyžaduje svobodu a nechce být tlačěn. Potřeba orientace je nám dána, nemáme-li možnost se orientovat, ztrácíme smysl.

Pokud necháme duchovní oblast bez důkladného odborného přístupu, dobrovolně se vzdáváme i možnosti toto rozsáhlé a rozmanité pole v širším obecném povědomí kultivovat.

Disertační práce je zdrojem pro další budoucí publikační činnost v rámci interdisciplinárně a transdisciplinárně studovaného předmětu nenáboženské spirituality. V pedagogické činnosti je důležitým obohacením pro ukotvení studia spirituality. Dosavadní odpřednášené předměty měly název „Spiritualita a kultura“ a „Spiritualita v kontextu vědy nového paradigmatu.“ Navržený neologismus *spirituologie* bude impulzem pro snahu o přejmenování a etablování daného výukového předmětu.

Práce si nečiní nárok na vyčerpávající pojednání. Vzhledem k rozsahu témat, se spíše pokouší o vytvoření koherentní syntézy a zároveň možné základní báze tématu nenáboženské spirituality, kterou je potřeba dále důkladně rozpracovat, upřesnit a doplnit.

Literatura

- Abram, David – Zemánek, Jiří (2008): *Procitnutí do živé země*. Nymburk: OPS.
- Adžaja (2000): *Psychoterapie východu a západu. Sjednocující paradigma*. Praha: Chvojko nakladatelství.
- Agathias, Leucon (2000): Řecká mystika. In: Marie-Madelaine Davyová, ed., *Encyklopedie mystiky I*. Praha: Argo, 129-191.
- Arsenjev Nikolaj Sergejevič (2005): *Oheň lásky: (příspěvek k teologii mystiky)*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma.
- Babyrádová, Hana (2006): Původ a přítomnost fenoménu spirituality. In: Babyrádová, Hana - Havlíček, Jiří, eds., *Spiritualita*. Brno: Masarykova univerzita, 23-27.
- Barbour, Ian, G. (2009): *Keď sa veda stretne s náboženstvom. Nepriatelia? Cudzinci? Partneri?* Bratislava: Kaligram.
- Bateson, Gregory (2006): *Mysl a příroda. Nezbytná jednota*. Praha: Malvern.
- Bergson, Henri (2003): *Hmota a Paměť*. Praha: OIKOYMENH.
- Bodnár, Ján (1989): Orgazmická filozofia A. N. Whiteheada. In: Whitehead, Alfred, North: *Veda a moderný svět*. Bratislava: Pravda, 5-50.
- Boesse, Jean (2001): Mystika prvotního křesťanství. In.: *Encyklopedie mystiky II*. Praha: Argo, 79-88.
- Bohm, David (1992): *Rozvíjení významu: Unitaria*.
- Borchert, Bruno (2007): *Les Mystiques*. Malesherbes: Oxus.
- Brockman, John (2008): *Třetí kultura. Za hranice vědecké revoluce*. Praha: Nakladatelství Academia.
- Brooks, Michael (2011): *Velké otázky. Fyzika*. Praha: Knižní klub.
- Bulak, Patrik (2013): Dech a dýchání jako zdrojová oblast konceptuálních metafor v češtině. Bakalářská práce. Praha: FFUK.
- Capra, Fritjof (2002): *Bod obratu*. Praha: DharmaGaia a Maťa.
- Capra, Fritjof (2003): *Tao Fyziky. Paralely mezi moderní fyzikou a východní mystikou*. Praha: DharmaGaia a Maťa.
- Capra, Fritjof (2004): *Tkáň života. Nová syntéza mysli a hmoty*. Praha: Academia.
- Cavendish, Richard (1994): *Dějiny magie*. Praha: Odeon.
- Clegg, Brian (2009): *Před velkým třeskem. Prehistorie našeho vesmíru*. Praha: Dokořán.
- Crick, Francis (1997): *Věda hledá duši: překvapivá domněnka*. Praha: Mladá fronta.
- Damasio, Antonio (2004): *Hledání Spinozy*. Praha: dybbuk.
- Davyová, Marie-Madeleine (2000): Předmluva. In: Davyová, Marie-Madeleine, ed., *Encyklopedie mystiky I*. Praha: Argo., 5-31.
- Descartes, René (1970): *Úvahy o první filosofii, v nichž se dokazuje Boží existence a rozdíl mezi lidským duchem a tělem*. Praha: Svoboda.
- Edelman, Gerald, M. (2010): *Širší než obloha: fenomenální dar vědomí*. Praha: Paseka.
- Egan, Richard - MacLeod, Rod - Jaye, Chrystal - McGee, Rob - Baxter, Joanne - Herbison, Peter. (2011). What is spirituality? Evidence from a New Zealand hospice study. *Mortality*, 16(4), 307-324.
- Eliade, Mircea (1995): *Dějiny náboženského myšlení I*. Praha: OIKOYMENH.
- Eliade, Mircea (1996): *Dějiny náboženského myšlení II*. Praha: OIKOYMENH.

- Eliade, Mircea (1997a): *Dějiny náboženského myšlení III*. Praha: OIKOYMENH.
- Eliade, Mircea (1997b): *Šamanismus a nejstarší techniky extáze*. Praha: Argo.
- Eliade, Mircea (1994): *Posvátné a profánní*. Praha: Česká křesťanská akademie.
- Evald, Paul, W. (2004): *Vítězíme nad nemocemi*. In: Brockman John, ed., *Příštích padesát let. Věda v první polovině 21. století*. Praha: Nakladatelství Dokořan a Argo.
- Ferry, Luc (2008): *Rozumět životu. Uvedení do filozofie (nejen) pro mladou generaci*. Praha: Rybka Publishers.
- Frecska, Ede (2010): *Šamanská cesta: nadpřirozená, či přirozená? Neuro-ontologický výklad spirituálních zážitků*. In: Strassman, Rick - Wojtowicz, Slawek - Luna Luis Eduardo - Frecska, Ede: *Vnitřní cesty do vnějšího vesmíru*. Praha: dybbuk, 185-232.
- Frick, Karl, R. H. (2014): *Osvícení v tradici gnosticko-teosofických a alchymicko-rosenkruciánských tajných společností do konce 18. století*. Praha: Akademia.
- Fromm, Erich (2003): *Psychoanalýza a náboženství*. Praha: Aurora.
- Gauchet, Marcel (2004): *Odkouzlení světa: dějiny náboženství jako věci veřejné*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Giebelová, Marion (2009): *Tajemství antických kultů*. Liberec: Dialog.
- Grofová, Christina (1998): *Žízeň po celistvosti*. Praha: Chvojko nakladatelství.
- Grof, Stanislav - Grofová, Christina (1999): *Krise duchovního vývoje*. Praha: Chvojko nakladatelství.
- Grof, Stanislav (1992): *Holotropní vědomí*. Praha: Gemma89.
- Grof, Stanislav (1992a): *Teoretické a empirické základy transpersonální psychologie*. Přednáška z 12. mezinárodní transpersonální konference v Praze, konané 20. - 25. 6. In: *Na vlnách změn*. Praha: RADOST, 8-25.
- Grof, Stanislav (1992c): *Za hranice mozku*. Praha: GEMMA89.
- Grof, Stanislav (2007): *Psychologie budoucnosti. Poznatky a poučení z moderního výzkumu vědomí*. Praha: Argo.
- Goleman, Daniel (2001): *Meditující mysl: typy meditační zkušenosti*. Praha: Triton.
- Grün, Anselm (1997): *Nebe začíná v tobě: moudrost Otců pouště pro dnešní dobu*. Praha: Zvon.
- Grün, Anselm (2002): *Spiritualita zdola*. Kostelní vydrří: Karelitánské nakladatelství.
- Guideroni, Bruno (2005): *Cosmologie moderne et quête de sens: un dialogue sur la voie de la connaissance?* In: Jean Staune (ed.): *Science et quête de sens*. Paris: Presses de la Renaissance, 223-237.
- Habermas, Jürgen (2003): *Budoucnost lidské přirozenosti: na cestě k liberální eugenice?* Praha: Filosofia.
- Halík, Tomáš (2002): *Co je bez chvění, není pevné: labyrintem světa s vírou a pochybností*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Halík, Tomáš (2004): *Vzýván i nevzýván*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Hamplová, Dana – Řeháková, Blanka (2009): *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí: výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 – Náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Haught, John, F. (2003): *Boh po Darwinovi evoluční teologie*. Bratislava: Kaligram.
- Hawking, Stephen – Mlodinow Leonard (2011): *Velkolepý plán*. Praha: Argo.
- Hay, David - Nye, Rebecca (2006): *The Spirit of the Child*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Hay, David - Socha, Pawel, M. (2005). *Spirituality as a Natural Phenomenon: Bringing Biological and Psychological Perspectives Together*. *Zygon: Journal Of Religion & Science*, 40(3), 589-612.
- Harner, Michael (2010): *Cesta šamana*. Praha: DharmaGaia.

- Hayman, Ronald (1999): *Život C. G. Junga II. Zrození psychomága*. Praha: Práh.
- Hayman, Ronald (2001): *Život C. G. Junga II. K pramenům moudrosti*. Praha: Práh.
- Heller, Jan – Mrázek, Milan (2004): *Nástin religionistiky: uvedení do vědy o náboženstvích*. Praha: Kalich.
- Herman, David (2005): *Roland Barthes*. In: Hans Bertens - Josef Natoli, eds., *Encyklopedie Postmodernismu*. Brno: Barrister & Principal, 42-48.
- Hilský, Martin (1995): *Modernisté*. Praha: TORST.
- Hollingsworth, Andrea. (2008): Implications of Interpersonal Neurobiology For a Spirituality of Compassion. *Zygon: Journal Of Religion & Science*, 43(4), 837-860.
- Horyna, Břetislav (1994): *Úvod do religionistiky*. Praha: ISE.
- Houziaux, Alain (2006): Introduction. In Houziaux, Alain, ed., *Paul Lombard – Jacqueline Costa Lascaux - Ivan Levai. Peut il y avoir une spiritualité sans Dieu?* Paris: Les Éditions de l'Atelier / Les Éditions Ouvrières, 8-17.
- Huxley Aldous (2011): *Brány vnímání. Nebe a peklo*. Ma'a.
- Charbonier, Jean-Jacques (2012): *Les 7 bonnes raison de croire à l'au-delà*. Paris: Guy Trédaniel.
- Charbonier, Jean-Jacques (2011): *Les Preuves scientifiques d'une Vie après vie*. Paris: Editions Exergue.
- Chlup, Radek (2007): *Corpus Hermeticum*. Praha: Herrmann & synové.
- Chopra, Deepak (1994): *Nesmrtelné tělo, nekonečná duše. Kvantová alternativa dlouhověkosti*. Praha: PRAGMA.
- Ignác z Loyoly (2005): *Duchovní cvičení*. Velehrad, nakladatelství Centra Aletti.
- Jaffé, Aniela (1998): *Vzpomínky, sny, myšlenky C. G. Junga*. Brno: Atlantis.
- James, Wiliam (1930): *Druhy náboženské zkušenosti*. Praha, Melantrich.
- Jewell, Albert (2003): *Ageing, Spirituality and Well-Being*. Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Jung, Carl, Gustav (1992): *Analytická psychologie. Její teorie a praxe*. Praha: Akademia.
- Jung, Carl, Gustav (1995): *Člověk a duše*. Praha: Akademia.
- Jung, Carl, Gustav (1996): *Sto dopisů*. Praha: Sagitarus.
- Jung, Carl, Gustav (2006): *Výbor z díla I. Základní otázky analytické psychologie a psychoterapie v praxi*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Kolář, Ondřej (2007): Pojetí duše v křesťanství. In: Chlup, Radek: *Pojetí duše v náboženských tradicích světa*. Praha: DharmaGaia, 177-212.
- Koukolík, František (2006): Bitva o inteligentní plán. *Přítomnost*. Zima 2006, 46-47.
- Kristeller, Jean, L. - Johnson, Thomas. (2005). Cultivating Loving Kindness: A Two-Stage Model of the Effects of Meditation on Empathy, Compassion, and Altruism. *Zygon: Journal Of Religion & Science*, 40(2), 391-407.
- Křečanová, Alena (2012): *Změněné stavy vědomí*. Rigorózní práce. Praha: FFUK.
- Křivohlavý, Jaro (2006): *Psychologie smysluplnosti existence*. Praha: Grada.
- Křivohlavý, Jaro (2009): *Psychologie moudrosti a dobrého života*. Praha: Grada.
- Kuhn, Thomas, S (1997): *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: OIKOYMENH.
- Lommel, Pirn, van - Wees, Ruud, van - Meyers, Vincent - Elfferich, Ingrid (2001): Near-death experience in survivors of cardiac arrest: a prospective study in the Netherlands. *Lancet*, 358(9298), 2039.
- La Héronnière, Édith de (2009): *Teilhard de Chardin: Mystika přerodu*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma.
- Laplane, Dominique (2007): Postface. In: Staune, Jean: *Notre existence a-t-elle un sens?* Paris: Presses de la Renaissance, 477-489.

- Laszlo, Ervin (2005): *Věda a akáshické pole. Integrální teorie všeho*. Praha: Pragma.
- Erwin Laszlo (2009): *Můžeš změnit svět: příručka světoobčana 21. století*. Praha: Malvern.
- Laszlo, Ervin – Grof, Stanislav – Russell, Peter (2013): *Revoluce vědomí. Transatlantický dialog*. Praha: Carpe Momentum.
- Laughlin, Charles D. Jr. - McManus, John - Shearer, John (2011): Transpersonální antropologie. In: Walsch, Roger - Vaughanová, Frances, eds., *Cesty přesažení ega: transpersonální vize*. Praha: TRITON, 279-286.
- Leary Timothy (1997): *Chaos a kyberkultura*. Praha: Maťa a DharmaGaja.
- Lovelock James (1994): *Gaia: živoucí planeta*. Praha: Mladá fronta.
- Lysebeth, André, van (1999): *Čtení o józe*. Praha: Argo.
- Monod Jaques (2008): Náhoda a nutnost. Pojednání o přírodní filosofii moderní biologie. In: Markoš, Anton, ed., *Náhoda a nutnost: Jacques Monod v zrcadle naší doby: sborník statí*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 27-186.
- Masters Robert E. L. – Houstonová Jean (2004): Druhy psychedelické zkušenosti. Praha: DharmaGaja a Maťa.
- MacDonald, D. (2009): Identity and Spirituality: Conventional and Transpersonal Perspectives. *International Journal Of Transpersonal Studies*, 28(1), 86-106.
- Maslow, Abraham, H. (2014): *O psychologii bytí*. Praha: Portál.
- Maxwell, Thomas, P. (2003): Considering Spirituality: Integral Spirituality, Deep Science, and Ecological Awareness. *Zygon: Journal Of Religion & Science*, 38(2), 257-276.
- Medina, John (2012): *Pravidla mozku*. Brno: BizBooks.
- Metzner, Ralph (1992): Rozpor mezi duchem a přírodou v evropském vědomí. Přednáška z 12. mezinárodní transpersonální konference v Praze, konané 20. - 25. 6. In: *Na vlnách změn*. Praha: RADOST, 38-47.
- Metzner, Ralph (2011): *Zelená psychologie*. Praha: Triton.
- Moberg, David (2012): Expanding Horizons for Spirituality Research. *Review Of Religious Research*, 53(4), 513-514.
- Natoli, Joseph (2005): David Lynch. In: Bertens, Johannes, W. – Natoli, Joseph, P. eds., *Encyklopedie postmodernismu*. Brno: Barrister & Principal, 214-218.
- Němečková, Kamila (2014): Spiritualita a kultura. *Anthropologia Integra*, 5 (1), 29-38.
- Nešpor, Karel – Csémy, Ladislav (2005): Spiritualita v medicíně. *Psychologie dnes*, 12(6), 7.
- Nešpor, Zdeněk, R. (2004): *Jaká vira? Současná česká religiozita/spiritualita z pohledu kvantitativní sociologie náboženství*. Edice sociologické studie 04:05. Praha: Sociologický ústav AV ČR
- Nešpor, Zdeněk - Lužný, Dušan (2007): *Sociologie náboženství*. Praha: Portál.
- Zdeněk Neubauer (1992): Tao biologie. Přednáška z 12. mezinárodní transpersonální konference v Praze, konané 20. - 25. 6. In: *Na vlnách změn*. Praha: RADOST, 73-91.
- Neubauer, Zdeněk (2006): Batesonovo zjevení. In: Bateson, Gregory (2006): *Mysl a příroda. Nezbytná jednota*. Praha: Malvern.
- Neubauer, Zdeněk (2007): O počátku, cestě a znamení časů. Praha: Malvern.
- Neubauer, Zdeněk – Fiala, Jiří (2011): Střetnutí paradigmat a řád živé skutečnosti. Praha: Malvern.
- Nakonečný, Milan (1994): Smaragdová deska Herma Trismegista. Praha: Vodnář.
- Ondok, Josef, P. (2001): *Přírodní vědy a teologie*. Brno: CDK.
- Ortová, Jitka (1999): *Kapitoly z kulturní ekologie*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

- Otto, Rudolf (1998): *Posvátno*. Praha: Vyšehrad.
- Paden, William, E. (2002): *Bádání o posvátnu: náboženství ve spektru interpretací*. Brno: Masarykova univerzita.
- Page, Thierry (2002): Stručně o mystice v alchymii. In: Marie-Madelaine Davyová ed., *Encyklopedie mystiky III*. Praha: Argo. 211-220.
- Patočka, Jan (2007): *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Praha: OIKÚMENÉ.
- Pechová, Olga (2011): *Psychologie náboženství*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Pigem, Jordi (2012): Adventure of Ideas. *Resurgence & Ecologist*, (273), 54.
- Pribram, Karl (1992): Mozek, mýtus: do 21. století. Přednáška z 12. mezinárodní transpersonální konference v Praze, konané 20. - 25. 6. In: *Na vlnách změn*. Praha: RADOST, 124-130.
- Pribram, Karl, H. (1999): *Mozek a mysl*. Praha: Gallery.
- Reich, Helmut, K. (2007): Enlarging the Interdisciplinary Circle: Joan Koss-Chioino's and Philip Hefner's Approach to Spiritual Transformation and Healing. *Zygon: Journal Of Religion & Science*, 42(2), 553-560.
- Ridley, Matt (1999): *Červená královna*. Praha: Mladá fronta.
- Richo, David (2009): *Synchronicita: skrytá moc zvláštní série náhod*. Praha: TRITON.
- Ruiter Frans (2005): Richard Rorty. In: Bertens, Johannes, W. – Natoli, Joseph, P. eds., *Encyklopedie postmodernismu*. Brno: Barrister & Principal, 248-254.
- Russell, Peter (2008): *Od vědy k Bohu*. Praha: dybbuk.
- Russell, Peter (2011): *Okno v čase*. Praha: dybbuk.
- Říčan, P. - Janošová, P. (2005): Spirituality: its psychological operationalization via measurement of individual differences: A Czech perspective. *Studia Psychologica*, 47, 157-166.
- Říčan, Pavel (2007): *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál.
- Říčan, Pavel (2006): Spiritualita jako základ mravní výchovy. *Pedagogika*. 56, 2, 119-131.
- Sedláček, Tomáš (2012): *Ekonomie dobra a zla. Po stopách lidského tážení od Gilgameše po finanční krizi*. Praha: nakladatelství 65. pole.
- Selvam, Sahaya. (2013): Towards Religious-spirituality: A Multidimensional Matrix of Religion and Spirituality. *Journal For The Study Of Religions & Ideologies*, 12(36), 129-152.
- Sheldrake, Philip (2003): *Spiritualita a historie*. Brno: CDK.
- Sheldrake, Rupert (2002): *Teorie morfické rezonance. Nová věda o životě*. Praha: ELFA.
- Schermer, Victor, L. (2007): *Duch a duše: nové paradigma v psychologii, psychoanalýze a psychoterapii*. Praha: Triton.
- Schulze, Gerhard (2000): Společnost prožitku. Prožití života. In: Pongs, Armin: *V jaké společnosti žijeme?* Praha: ISV, 205-222
- Skalický, Karel (2011): *Po stopách neznámého Boha*. Svitavy: Trinitas.
- Skalický, Karel (2005): *V zápase s posvátnem: náboženství v religionistickém bádání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Skolimowski, Henryk (2001): *Účastná mysl*. Praha: Mladá fronta.
- Snow, Charles, P. (1965): *The two cultures: and a second look: an expanded version of the two cultures and the scientific revolution*. Cambridge: at the University Press.
- Sobotka, Milan (1970): Předmluva: Descartes a metafyzika. In: Descartes, René: *Úvahy o první filosofii*. Praha: Svoboda, 9-45.

- Sokol, Jan (1993): *Mistr Eckhart a středověká mystika*. Praha: ZVON.
- Sokol Jan (2008): Teilhard tehdy a dnes. In.: Fabel Arthur et al. *Věda a náboženství 2005 - Teilhard, evoluce a globální spiritualita* / [sborník příspěvků z 2. mezinárodní interdisciplinární konference]. Olomouc: Univerzita Palackého, 76-81.
- Sorokin, Pitrim, A. (1948): *Krise našeho věku*. Praha: Tiskařské a vydavatelské družstvo Československého obchodnictva.
- Soukup, Václav (2000): *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál.
- Soukup, Václav (2011): *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Praha: Portál.
- Staune, Jean (2005): *Préface*. In: Staune, Jean, ed., *Science et quête de sens*. Paris: Presses de la Renaissance, 7-17.
- Staune, Jean (2007): *Notre existence a-t-elle un sens?* Paris: Presses de la Renaissance.
- Steiner, Rudolf (1993): O poznávání vyšších světů. Praha: Baltazar.
- Stone, Jerome, A. (2012): Spirituality for naturalist. *Zygon: Journal Of Religion & Science*, 47(3), 481-500.
- Strassman, Rick (2010): Psychedelika: Přehled kontroverzních typů drog. In: Strassman, Rick - Wojtowicz, Slawek - Luna Luis, Eduardo - Frecska, Ede: *Vnitřní cesty do vnějšího vesmíru*. Praha: dybbuk. 19-46.
- Stříženeč Michal (2006): Múdrosť - spiritualita – vďačnosť. In: Ruisel Imrich, ed., *Múdrosť – inteligencia – osobnosť*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, 50-55.
- Šmajš, Josef (2000): *Drama evoluce*. Praha: Hynek.
- Šmajš, Josef (2008): *Potřebujeme filosofii přežítí?* Brno: nakladatelství Doplněk.
- Štampach, Odilo, Ivan (2006): Nahradila spiritualita náboženství? In: Babyrádová, Hana - Havlíček, Jiří eds., *Spiritualita*. Brno: Masarykova univerzita, 99-109.
- Štampach, Odilo, I. (2008): *Přehled religionistiky*. Praha: Portál.
- Teilhard de Chardin, Pierre (1967): *Místo člověka v přírodě: Výbor studií*. Praha: Svoboda.
- Teilhard de Chardin (1990): *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad.
- Trinh Xuan Thuan (2005): Science et bouddhisme: a la croisée des chemins. In: Staune, Jean, ed., *Science et quête de sens*. Paris: Presses de la Renaissance, 238-258.
- Trinh Xuan Thuan (2007): Préface. In: Staune, Jean: *Notre existence a-t-elle un sens?* Paris: Presses de la Renaissance, 9-18.
- Thuan, Trinh, Xuan (2008): Entretien avec Trinh Xuan Thuan. In: Trinh Xuan Thuan ed., *Le monde s'est-il créé tout seul?* Paris, Albin Michel, 15-74.
- Underhill, Evelyn (2008): *Podstata mystiky a jiné eseje*. Praha: dybbuk.
- Underhill, Evelyn (2004): *Mystika. Podstata a cesta duchovního vědomí*. Praha: dybbuk.
- Vančura, Michal (2012): Psychospirituální krize je symptom duchovní situace doby. *Prostor*, 93/94, 163-179.
- Vojtíšek, Z. (2004): *Encyklopedie náboženských směrů a hnutí v České republice*. Portál: Praha.
- Vojtíšek, Zdeněk - Dušek Pavel - Motl Jiří (2012): *Spiritualita v pomáhajících profesích*. Praha: Portál.
- Walach, Harald - Reich, Helmut, K. (2005): Reconnecting Science and Spirituality: Toward Overcoming a Taboo. *Zygon: Journal Of Religion & Science*, 40(2), 423-441.
- Walsch, Roger - Vaughanová, Frances (2011): Úvod. In: Walsch, Roger - Vaughanová, Frances, eds., *Cesty přesažení ega: transpersonální vize*. Praha: TRITON, 19-32.
- Weinberg, Steven (1982): *První tři minuty: Moderní pohled na počátek vesmíru*. Praha: Mladá fronta.

- Whitehead, Alfréd, North (1989): *Veda a moderný svet*. Bratislava: Pravda.
- Wheelerová, Wendy (2005): Graham Swift. In Hans Bertens - Josef Natoli, eds., *Encyklopedie Postmodernismu*. Brno: Barrister & Principal, 264-268.
- Wilber, Ken (2010): *Stručná historie všeho*. Praha: Triton.
- Wilson, Edward, O. (1993): *O lidské přirozenosti*. Praha: NLN.
- Wilson, Edvard, O. (1999): *Konsilience*. Praha: NLN.
- Wojtowicz, Slawek (2010): Posvátná cesta: za hranicemi science fiction? In: Strassman, Rick - Wojtowicz, Slawek - Luna Luis, Eduardo, Frecska, Ede: *Vnitřní cesty do vnějšího vesmíru*. Praha: dybbuk, 331-348.
- Wright, Robert (2011): *Evoluce boha*. Praha: Lidové noviny.
- Zehentbauer Josef (2012): *Drogy lidského těla: bez vedlejších účinků*. Praha: Portál.
- Zinnbauer, Brian, J. - Pargament, Kenneth - Cole, Brenda (1997): Religion and spirituality: unfuzzifying the fuzzy. *Journal For The Scientific Study Of Religion*, 36 549-564.
- Zohar, Danah - Marshall, Ian (2003): *Spirituální inteligence*. Praha: Mladá fronta.

Internetové zdroje

- Benda Libor (2011): *Historiografická metoda Thomase Kuhna a její význam z hlediska sociologie vědeckého poznání*. Teorie vědy XXIII. 3. (online). <http://teorievedy.flu.cas.cz/index.php/tv/article/viewFile/113/125>
- Demay, Joël: *Spiritualité, individu, et analyse théorique de la communication: les études indiennes et la psychologie à la rescousse* (online). <http://fr.wikipedia.org/wiki/Spiritualit%C3%A9>
- Grof, Stanislav (2014): *Vědomí je nejhlubším tajemstvím* (online). <http://www.sedmagenerace.cz/text/detail/vedomi-je-nejhlubsim-tajemstvim>
- Grof Stanislav (2015): *Doufám, že touto krizí projdeme*. <http://www.sedmagenerace.cz/text/detail/doufam-ze-touto-krizi-projdeme>